

KUŞADASI KAZASI'NIN 1909-1914 ARASI SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Serap TABAK*

Özet

İlkçağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olan Kuşadası, Türklerin Anadolu'yu fetihlerinden sonra yerleştikleri yerlerden biridir. Bu yüzden Kuşadası'ndaki halkın büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Kazada yaşayan ikinci büyük nüfus kitlesini Rumlar meydana getirmektedir. Onları daha az nüfusla Yahudiler, Ermeniler ve tebaa-yı ecnebiye takip etmektedir. Kuşadası'nın iklimi ve toprağı çeşitli mahsulün yetiştirilmesine uygundur. Kuşadası halkı, ziraat, hayvancılık ve ticaret ile geçimini sağlamaktadır. Kazanın ihracat gelirlerinin %80'i tarımdan, %20'si ise hayvan ve hayvancılık ürünlerinden gelmektedir. 1909-1914 yılları arasında Kuşadası'ndan ihracat, ithalattan fazla idi. Kuşadası, İzmir limanları içinde XVII. yüzyıl başlarından beri dış ticarete yerini almıştır. Ancak, İzmir-Aydın demiryolu'nun inşa edilmesinden sonra, Ege Bölgesi'nin içlerinde yetişen ürünler demiryolu ile Söke ve Selçuk'ta toplanıp İzmir'e gönderildiğinden, Kuşadası'nın uluslar arası ticarete yeri gerilemeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kuşadası, Osmanlı Devleti, Ticaret, Tarımsal Üretim*

Abstract

Social and Economic Structure of Kuşadası Between 1909 and 1914

After the conquered Anatolia by Turks, Kuşadası that was one of important commercial and settlement in the ancient times is a Turkish settlement. Therefore, the majority of this district population is Müslim Turks. Secondly the great of population of this area is Rums. Also, there are Jews, Armenians and foreign citizens there. The climate condition and soil of Kuşadası suitable for production all kinds of crop. People's living depends on agriculture, livestock and trading. The income of export comes from the agricultural products 80 % and the animal products 20 %. Between 1900 and 1914 the export was more than imports. Kuşadası appear in external trade since at the beginning of the XVII century. But after construction of İzmir-Aydın railway, the crops of Aegean Region was sent to Söke and Selçuk and exported by İzmir harbour, the situation of Kuşadası in international trade had began to lose ground.

Key-words: *Kuşadası, Ottoman Empire, Trading, Agricultural Production*

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, MANİSA. Bu makale 2008 yılında Zagreb'de yapılmış olan 18. CIEPO Uluslararasıında tebliğ edilmiştir.

Giriş

XIX. yüzyılda Kuşadası; Aydın Vilayeti'nin İzmir merkez sancağına bağlı ve İzmir'in 80 km kadar güneydoğusunda kendi ismi ile anılan körfezin içinde ve bir tepenin (Kilise veya Kese Dağı) eteğinde kurulmuş bir kaza merkezidir.¹ H.1311 (M.1893) yılında Kuşadası kazası; kuzeyinde Torbalı nahiyesi, doğusunda Tire ve Aydın, güneyinde Söke ile Sisam adasının Tigani boğazı ve batıda Kuşadası körfezi ile sınırlıdır.² 1908 yılında (H.1326) yılında ise Kuşadası kasabası, sahil kenarında yarımada şeklinde olup, güzel bir limanı, eski bir kalesi ve önündeki Küçük Ada'da bulunan ufuk kalesi ile korunmakta diye tasvir edilmektedir.³

XVI. yüzyıl ortalarına kadar Sığıla Sancağı'nın Kaza merkezi Kuşadası idi. Daha sonra ise; Kuşadası Sığıla Sancağına bağlı kazalardan biri oldu.

Osmanlı Devleti'nin mülki idaresi, 8 Kasım 1864 tarihinde çıkarılan İdare-yi Vilayet Kanunu'na göre yeniden düzenlenmiş, düzenlemeler özellikle, 1867 ve 1871 yıllarından sonra hız kazanmıştır. Bu kanuna uygun olarak, Aydın Eyaleti oluşturulmuştur. Bu yeni eyaletin Aydın, İzmir, Menteşe ve Saruhan olmak üzere 4 sancağı vardı. Kuşadası da bu değişiklikten nasibini aldı ve Sığıla sancağından ayrılarak, İzmir sancağına bağlı olan kazalardan biri oldu.⁴

Kuşadası'nın İdari durumu XIX. yüzyıl sonlarında bir iki ufak değişikliklerle benzer şekilde devam etmiştir. İlki H.1296 (1897) sonuncusu ise H.1326 (M.1908) tarihlerini kapsayan Aydın Vilayeti Salnamelerinde Kuşadası'nın İzmir Sancağı'na bağlı olup, 29 köyü ve Ayasuluğ adlı bir de nahiyesi bulunduğu belirtilmektedir.⁵ Ancak, 1894 yılında basılan V.Cuinet'in eseriyle, 1896 tarihinde basılan Ş.Sami'ye ait diğer bir eser de ise, Kuşadası kazasına bağlı 28 köy ve bir nahiyesi (Ayasuluğ) olduğu ifade edilmektedir.⁶

1908 tarihli *Osmanlı Devlet Salnamesi'nde*, İzmir Sancağı'na bağlı Kuşadası kazası'nın toplam 28 köyü ve 1 nahiyesi mevcut olduğu belirtilmektedir. Buna göre, Nefs-i Kuşadası'na bağlı 15 köy ve Ayasuluğ nahiyesi'ne bağlı 13 köyü vardır.⁷ Fakat gerçekte, H.1326 (1908) yılında köy sayısının artarak 29'dan 32'ye çıktığını görmekteyiz. Kuşadası kaza merkezine

¹ Sami 1314 "Kuşadası Maddesi" Kamus'ul Alam, C.V, İstanbul, 1314, 3740.

² Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1311, Defa: 14, 190.

³ Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1296, Defa:1, 94.

⁴ Baykara 1988, 96; *Osmanlı Devlet Salnamesi H.1280 (1864)*, 168-169; *Osmanlı Devlet Salnamesi, H.1284 (1867)*, 162-164.

⁵ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 399.

⁶ Cuinet 1894, 498; Ş.Sami, *Kuşadası Maddesi, Kamus-ül-alam*, 5; 3740.

⁷ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Sene-i Maliye 1326*, (65.sene), 548.

17 köy ve kazanın nahiyesi Ayasuluğ'a 15 köy bağlıdır. Bu yeni köylerden biri Kuşadası'na bağlanan *Osmaniye köyü*⁸, diğerleri de Ayasuluğ'a bağlanan *Kozpınar Aşireti ve Şadiye köyleridir*.⁹ 1908 yılında Kuşadası kaza merkezine bağlı olan köyler; *Ayna, Aziziye, Burgaz, Caferli, Çanlı, Çanlı Çerkes, Çanlı Rum, Çınar, Davud Çerkes, Davud Türk, Havuççul, Kirazlı, Kurfal, Osmaniye, Sultaniye, Tırha, Yayla*'dır. Ayasuluğ nahiyesine bağlı köyler ise; *Arvalya, Barutçu, Belevi, Burhan, Cevahir, Çirkince, Hamidiye, Hayriye, İcadiye, Kozpınar, Kozpınar aşireti, Kuyumcu, Pranke, Şadiye ve Şeyhler*'dir.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemiyle başlayan modern yapılanma ile birlikte ilk kez ortaya çıkan kurumlarını Kuşadası'nda da görmekteyiz. Örneğin; kaza idare meclisi, belediye örgütü, menafî sandığı (banka), eğitim komisyonu ile eğitim sandığı ilk ve ortaokullar bu çağdaş kurumlardandır. Ayrıca, sahil kıyısında bulunan bir kaza olması dolayısıyla Kuşadası'nda açılmış olan konsolosluklar ve gelip giden gemiler de kazaya bir canlılık kazandırmıştır.¹¹ Kuşadası kazasında XIX. yüzyılın başlarında şu görevliler yer almaktaydı: "*kazada kaymakam, naib, mal müdürü ve tahrirat kâtibi*". Kaza idare meclisi ise yukarıda saydığımız memurlara ek olarak müftü ve seçilmiş 3 azanın katılması ile toplanmaktaydı. Bidayet mahkemesi, maarif meclisi, meclis-i ticaret-i vüzerat, aşar, düyun-u umumiye, rüsumat, liman, fener ve telgraf idareleri kazadaki diğer idari birimlerdi. 1908 yılında ise, reji idaresinden söz edilmektedir.

Kazada mevcut komisyonlar ise; Nafia, ziraat ve ticaret, maarif ve vesait-i nakliye-i askeriye komisyonları idi. Kazada hem Müslüman hem de Hıristiyan memurlar görev yapmaktaydı. 1881/1882 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde; ilk defa Kuşadası'nda *Belediye Meclisi'nin; Belediye reisi, azalar, kâtip, sandık emini, doktor ve komiserden oluştuğu hakkında bilgi verilmektedir*. H.1326 (1908) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde; kazanın belediye gelirinin 28.587 kuruş olduğu belirtilmektedir. Kuşadası kazasının girişinde bulunan gazhane ve çifte hamam belediyenin başlıca gelirini oluşturuyordu.¹²

Kuşadası'nın en yetkili kişileri devleti temsil eden (mülki idareci olan) kaymakam ile halkı temsil eden ise belediye reisi idi. 1908 (H.1326) yılında, Mehmet Said Bey ve ardından Mehmed Tevfik Bey, Kuşadası kaymakamlığı

⁸ BOA.A.MKT:MHM 525/30, 23 C 322; "*Kuşadası'nda teşkil olunan karyenin Osmaniye namıyla tevsi hakkında*" .

⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus* , 240.

¹⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326, Sene-i Hicriyesine Mahsus* , Defa: 25, 399.

¹¹ Bilim 2001, 216 ; *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1296-1326, muhtelif sayfaları*.

¹² *Salname-yi Vilayet-i aydın 1296 -1326, münferit sayfalarında*.

yapmışlardır.¹³ 1909 yılında kazanın Belediye Başkanı Ahmed Efendi oldu. 1917 yılında ise Faik Bey'i Kuşadası Belediye Başkanı olarak kaynaklarda görmekteyiz.¹⁴

1- Kuşadası Kazası'nın Nüfusu ve Muhacirler

Kuşadası'nın Türklerin eline geçmesinden sonra, kazanın ilk sakinlerini meydana getiren Müslüman Türk unsuru, kazanın daima en kalabalık nüfusunu oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda % 60 olan Müslüman-Türk nüfusun oranı, XX. Yüzyıl başında % 54-58'e inmiştir. Kuşadası'nın Türklerin eline geçtikten sonraki hiçbir dönemde kazadaki diğer milletlere ait nüfus, Türk-Müslüman nüfustan fazla olmamıştır. Türk insanının planlayarak yaptığı bir şehir olan Kuşadası, kurulduğu tarihten itibaren göç almıştır. Bu göç, XVII. yüzyılda sadece gayrı-müslim Rum nüfusunun yerleşmesi şeklinde iken, XIX. yüzyıl başlarında, Yahudi, Tebaa-i ecnebiye, Ermeni, Yabancı gibi, buraya diğer etnik unsurlarının da gelmesiyle birlikte Kuşadası kozmopolit bir yapıya ulaşmıştır. Gayrı-müslim halk içinde ilk sırayı Rumlar almıştır.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine ait bir belgede¹⁵ Kuşadası kazasında İslam mahalleleri ve 1 Rum mahallesinin dışında Yahudi ve Ermenilere ait mahalleler de görülmektedir. Kuşadası'nın toplam nüfusuna oranla bu mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin toplam nüfusun oranı % 27'yi oluşturuyordu. Bu % 27 gayrimüslim nüfusun, % 24'ünü Rumlar, % 2'sini Yahudiler ve % 1'ini Ermeniler oluşturuyordu.

Tablo 1: Kuşadası kazasının milletlere göre 1899 – 1917 nüfusu

Sene	İslam	Rum	Ermeni	Yahudi /Musevi	Yabancı	Tebaa-i Ecnebiye	Toplam
1899 ¹⁶	9.330	7.255	96	158	349	124	17.312
1905 ¹⁷	9.480	7.586	96	185	415	119	17.881
1908 ¹⁸	10.581	8.135	79	159	357	93	19.404
1914 ¹⁹	11.438	9.220	114	157			20.929
1917 ²⁰	11.034	8.898	78	143			20.153

¹³ Belen 2004, 70.

¹⁴ *Aydın Vilayeti salnamelerinin 1296-1308 çeşitli sayfaları*, Belen 2004, 71.

¹⁵ BOA. Kamil Kepeci No: 6366, H.1251., Curre Ca 1251-15 Ca 1251, 25.8-10.9.1835.

¹⁶ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1317*, 222.

¹⁷ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1323*, 168.

¹⁸ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 399.

¹⁹ *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*, 12.

²⁰ *Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti, 1333 Senesi Tevellüdat ve Vefiyat İstatistiği*, (vty), 4-5, 26-27.

Kuşadası Kazası'nın 1909-1914 Arası Sosyal Ve Ekonomik Yapısı

XIX. yüzyılın sonuna kadar Kuşadası'nda Müslüman nüfus oranı azalarak % 73'den % 54'e düşmüş, buna karşılık Rum nüfusu oranı ise artarak % 24'den % 39'a çıkarak, gayr-ı müslim nüfus içinde önemli bir yer almıştır. Ermeni nüfusu ise %1'den %0.8'e inmiştir. Sadece Rum nüfusu değil, Kuşadası'ndaki Yahudi nüfusu da artmış % 2'den % 2.8'e çıkmıştır. Ayrıca, kaza da nüfusun % 2.2 nüfusa sahip Tebaa-i ecnebiye de bulunmaktaydı.²¹

1905 yılında Kuşadası'nın nüfusu 569 kişi artarak 17.881 kişiye çıkmıştır. 1908 yılına gelindiğinde ise Kuşadası'nın nüfusu 1.523 kişi artmış ve toplam nüfus 19.404'e yükselmiştir.²² 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihleri kapsayan yıllar ile ilgili Kuşadası'nın nüfusu hakkında istatistikî bilgi henüz bulunamamıştır. 1914 tarihli Osmanlı Devleti'nin nüfus istatistikinde Kuşadası'nın nüfusu 20.929 olarak verilmiştir. Bu da bize 1908-1914 yılları arasında Kuşadası'nda nüfusun 1.525 kişi daha arttığını ve kazanın geliştiğini göstermektedir.²³

Kuşadası ve köylerinde yerleştirilen göçmenler için oluşturulan mahalle ve köylerin çoğuna Osmanlı Hükümeti tarafından mescit, cami ve okul da yaptırılmıştır.²⁴ Gelen göçmenlere yapılan ev, mescit ve okula karşılık Kuşadası'ndaki muhacirin şükranlarının bir ifadesi olarak yerleşim yerlerinin adını "*Osmaniye*" koymak istemişler ve bu istekleri, Padişah II. Abdülhamit tarafından da kabul edilmiştir.²⁵ Kuşadası kazasına bağlı köyler arasında 1908 yılında çıkarılan Aydın Vilayeti Salnamesine kadar "*Osmaniye*" adlı bir köye rastlamamaktayız. 6 Kanun-u Sani 1911 günü çıkan *Ahenk* gazetesinde, "*Kuşadası'nın Osmaniye karyesine 100 kadar ev yapılarak, Girit'ten gelen göçmenlerin iskan edildiği belirtilmektedir.*"²⁶ İzmir ve Kuşadası'ndaki idarecilerin yaptığı bütün çalışmalara rağmen Kuşadası'nda bulunan Girit göçmenlerinin büyük bir kısmı kazaya iskân edilememiştir. Daha sonraki yıllarda İzmir ve Kuşadası'na gelen göçmen sayısı artmış buna paralel olarak da kazada iskân edilemeyen göçmen sayısı artmıştır.

İzmir'e ve Kuşadası'na göç Balkan Savaşları sırasında da devam etmiştir. 11 Mart 1912 günü 150 kişi ve 18 Mart 1912 tarihinde ise 40 kişilik bir göçmen kafilesi daha Kuşadası'na gelmiştir. Kuşadası'nda göçmen sayısının bu kadar

²¹ *Salname-yi Vilayet-i Aydın, Hicri 1296- 1319 muhtelif sayıfaları*; Cuinet 1894, 498; Sami 1314, 5; 3740.

²² *Salname-i Vilayet-i Aydın 1326, Sene-i Hicriyesine Mahsus*, 240.

²³ Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî* 1336, 12 ; Öztürk 2000, 269-271; *Ahenk*, 15 Kanun-u evvel 1899; *Ahenk*, 8 Kanun-u sani 1900.

²⁴ *Ahenk*, 6 Kanun-u sani 1911; Öztürk 2000, 275.

²⁵ *BOA.A MKT MHM 525/ 30 : 26 C 1322 / 9.8.1904.*

²⁶ *Ahenk*, 6 Kanun-u sani 1911.

artmış olmasının nedeni; Girit adasının İzmir'e yakın olması ve İzmir üzerinden Anadolu'nun diğer vilayetlerine göçmen sevkıyatının yapılması da önemli rol oynamıştır.²⁷

2- Kuşadası'nın Ekonomik Durumu

a- Tarla Tarımı, Bağcılık ve Zeytincilik

Kuşadası'nın ikliminin ve toprağının her çeşit mahsulü yetiştirmeye uygun olduğundan kaza halkı, öncelikli olarak tarımsal faaliyetlerle geçinmekte idi. 1900 (H.1317) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesine göre; Kuşadası'nın başlıca tarım ürünleri; “buğday, arpa, yulaf, darı, bakla, susam, tütün, pamuk, mısır darısı, çavdar, zeytin, incir, çekirdeksiz üzüm ve siyah üzüm”dür.²⁸ Bu ürünlerden kazada “en fazla arpa, üzüm, incir ve bakla yetiştirilerek harice dahi sevk olunmakta” idi. Aydın Vilayeti Salnamelerinin muhtelif yıllarına (1296-1326) göre Kuşadası'nda bu tahıl ürünlerinden başka burçak, kokoroz, akdarı, börülce, bostan, soğan, nohut, kahve(?), mercimek, afyon, sarımsak, palamut, anason, keçiboynuzu, patates, zerdali, erik, ayva, nar, elma, armut, şeftali, badem, meyan kökü, muşmula, ceviz ve ığde de yetişmekteydi.²⁹

1908 yılı istatistiğine göre Kuşadası'nın ekilebilen ve ekime uygun olmayan toplam arazisi 621 km²'dir. Bu arazinin 315 km²'yi bulan % 51'lik kısmı, ziraata elverişli olmayan boş arazi idi. 210 km²lik kısmında ise (% 34) ziraat yapılıyordu. Bundan başka Kuşadası'nın topraklarını 96 km²lik kısmı (%15) ormanlık ve mera arazisi olup 10 km²'si (% 1.6) mera arazisi, 86 km² ise ormanlık idi.³⁰

Tarıma elverişli arazisi Anadolu'nun pek çok yerine göre fazla olan Kuşadası'nda XX. yüzyılın başında (1908) üretim yapılırken topraklar nadasa bırakılmıyordu. Toprağın işlenmesi eski usulde demir sabanlarla yapılmaktaydı. Her yıl farklı ürün ekilmesiyle toprağın verimi, artırılmaya çalışılmaktaydı.³¹

1908 yılında Kuşadası kazasının tarım gelirlerinin toplamı; 8.228.820 kuruş, hayvancılık gelirlerinin toplamı ise; 2.055.489 kuruş idi. Tarım ve hayvancılık gelirlerinin her ikisinin genel toplamı ise; 10.284.309 kuruş idi. Kazanın bu gelirlerinin % 80'ini tarım ürünleri, % 20'sini ise hayvan ve hayvancılık ürünlerinin satışından elde edilen gelirler oluşturmaktaydı. Kuşadası'nın tarım ve hayvancılık gelirlerinin % 80'ini oluşturan tarım ürünleri

²⁷ Belen 2004, 98.

²⁸ Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1317, Defa: 20, 223.

²⁹ Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1296- 1326; muhtelif sayfaları.

³⁰ Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326, Defa: 25, 402- 403.

³¹ Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326, Defa: 25, 403.

gelirinin; %33.8'i sınai ürünlerinden (pamuk, susam, tütün) % 28.4'u ise hububat ürünlerinin satışından sağlamaktadır. Hububat ürünleri gelirleri içinde ilk sırayı ise, arpa ile buğdayın satımından elde edilen gelirler almaktaydı. Bu ürünlerin gelirlerini, %12 gelir sağlama oranı ile meyveler, % 4.8 gelir sağlayan zeytin ve % 1 gelir getiren incir takip etmektedir. Ayrıca, Kuşadası'nın 2.055.489 kuruş olan hayvan ve hayvansal ürünlerin satışından elde edilen % 20'lik bu gelirin % 11.3 hayvan ürünleri olup onu %8 oranla süt ve % 0.7 oranla bal ve balmumu hasılatı izlemektedir.³²

II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar (1908-1914) geçen sürede, Kuşadası kazasında hububat ekimi yapılan araziler ve buna bağlı olarak da tarım alanlarından elde edilen ürün miktarı artmıştır. Osmanlı Devleti 1911'de Trablusgarp Savaşı'na ve 1912-1913 yıllarında da Balkan Savaşlarına girmiştir. Bu nedenle ordunun yiyeceğe ihtiyacı vardır. Bu sebeple 1909-1914 yılları arasında Kuşadası'nda ekilen *buğday* hem ekilen arazinin büyüklüğü hem de elde edilen ürünün kilogram olarak miktarı bakımından diğer tahıl ürünleri arasında ilk sırayı almaktadır. Buğdayı çok az bir farkla arpa takip etmektedir. Kazada ilgi çeken bir durum da 1909 yılında 2.850 dönüm (toplam ekilen alanın %9) arazide yulaf ekilerek 640.000 kg yulaf ürünü alınmış iken, 1914 yılında bu alan 10.000 dönüme (toplam ekilen alanın % 23) çıkmıştır. Yulaf ürünü de ekilen arazi ile birlikte artarak 4.480.000 kg çıkmıştır. Böylece hem ekilen arazi büyüklüğü hem de elde edilen ürün olarak yulaf tarımı Kuşadası'nda 3.sırayı almıştır. Yulaf ekiminin bu kadar fazla olmasının nedeni olarak Osmanlı Ordusu'ndaki hayvanların ve belki de askerlerin besin ihtiyacının karşılanması amacının güdüldüğünü düşünmekteyiz.

Kuşadası'nda yetişen bakliyat ürünlerinin yeri, daha sonraki yıllardaki olduğu gibi, 1909-1914 yılları arasında daima hububat ve sanayi ürünlerinden sonra gelmiştir. Bakliyatın Kuşadası ziraatında kapladığı alan ve elde edilen ürün olarak da bu durum aynı şekilde sürmüştür. Buna rağmen, *baklagiller grubuna* adını veren *baklanın* üretimi ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bakla, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kuşadası iskelesinden yapılan ihracatta önemli bir yer almaktadır. 1909-1914 yılları arasında da yine ihraç ürünleri arasında yer alan bakla, gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse Aydın Vilayeti ihraç maddeleri arasında yer almaktaydı.³³

1908-1914 yılları arasında, Kuşadası kazasının 45.854 dönüm arazisi ekili idi. Bu arazinin 31.700 dönümü yani %69'u hububat ekimine, 7.742 dönümü %16.8'i sanayi ürünlerine ve 6.412 dönümü %14'ü ise bakliyat

³² *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, Defa: 25, 402-403.

³³ Belen 2004, 158,161-163,168.

ekimine ayrılmıştı.³⁴ Kuşadası'nda ekili arazinin bu durumu 1914 yılında biraz değişecektir. Ekili arazinin % 80.8 de hububat % 12.8 bakliyat ve % 6.2 de ise sanayi ürünleri yetiştiriliyordu.³⁵ Bunun üzerine şu sonuca varıyoruz ki; 1908 yılında Kuşadası'nda ekili araziler arasında bakliyat ekili arazi 3. sırada yer alırken 1914 yılında ikinci sıraya çıkmıştır. Kuşadası'nda 1914 yılında bakliyat ekili arazi yaklaşık olarak 3.5 kat artmış olmasına rağmen, elde edilen bakla ürünü ancak 150.000 kg artmıştır. Sanayi bitkilerinin ekiminin azalmasının ve hububat ürünü ekili alanların artmasının temel sebebi, Osmanlı Devleti'nin girdiği Balkan Savaşları dolayısıyla ülkenin daha fazla hububat ve bakliyat ürününe ihtiyaç duymasıdır. Bundan başka, sanayi ürünlerinin yetiştirilmesinin hububat ürünlerine göre daha meşakkatli ve özen istemesi yanında erkeklerin askere çağrılısıyla oluşan işgücü kaybının da etkisi olsa gerektir. 1908-1914 yılları arasında Kuşadası'nda elde edilen bakliyat üretiminde ilk sırayı *bakla*, ortalama 692.820 kilo (540.000 kıyye) ile almaktaydı. Onu ortalama 173.205 kilo (135.000 kıyye) ile *burçak* takip etmektedir.

1908 yılında bakliyat ekimine ayrılan arazinin; 4.285 dönümü yaklaşık % 67'lik kısmı burçak ekimine ayrılmış iken, 1914 de burçak ekimine ayrılan alan 700 dönüme yaklaşık %10'luk bir araziye düşmüştür. Bakla ekimine ayrılan arazi, toplam arazi içinde 1908 yılında 1.360 dönüm %21.2'lik alan tutar iken, 1914 yılında, bakla ekimine ayrılan arazi miktarı artarak 6.000 dönüm olmuş ve toplam arazinin de %84.5'lik bir kısmına ulaşmıştır. Elde edilen ürün olarak incelediğimiz de ise; 1908 yılında toplam bakliyat ürünlerinin %93'ünü bakla oluştururken bu oran 1914 yılında % 68'e düşmüştür. Ancak buna rağmen yetiştirilen bakliyat ürünlerin arasında bakla yine 1. sırada yerini korumaktadır. Hem 1908 ve hem de 1914 yıllarında elde edilen ürün miktarına göre burçak 2., nohut da 3. sırada yer alarak baklayı takip etmektedir.

Sınai Bitkileri; Kuşadası'nda yetiştirilen sınai bitkileri *tütün*, *susam*, *pamuk*, *üzüm*, *patates* ve *zeytin*'dir. Bu ürünler içerisinde "*tütün*" ayrı bir yere ve öneme sahiptir. 1909 ve 1914 yıllarında Kuşadası'nın iktisadi hayatına damgasını vuran sınai bitkisi tütündür. Tütünün değeri diğer ürünlere göre daha yüksektir. 1908 yılında Kuşadası'nın en önemli servet kaynaklarından biri olan tütün, Amerika, Almanya, Rusya ile bir miktarı da Tunus ve İskenderiye'ye sevk olunurdu.³⁶ İngiliz konsolosluğunun yazdığı rapora göre; Ayasuluğ tütünü, 1909 yılı mahsulü yaşanan büyük kuraklıktan dolayı çok az miktarda, 4.250.000

³⁴ Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, *1325 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 132-133.

³⁵ Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, *1330 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 10-13.

³⁶ *Salname-yi Vilayet-i Aydın, Hicri sene 1326*, 404

libre olmuştur. Bu nedenle 1909 yılında tütün fiyatları çok yükselmiştir. Bu yüzden hem tütün ekim alanlarında ve hem de tütün fiyatında 1910 yılında muhtemelen artış olacağı düşünüldüğü belirtilmektedir. Ayasuluğ'dan tütün isteyen en önemli alıcının ABD olduğu da bildirilmektedir.³⁷

XX. yüzyıl başlarında (1908) Kuşadası sınai bitkilerinin genel durumuna baktığımızda 7.742 dönümlük toplam sınai bitkilerinin %71.5'ini *tütün* ziraatı (3.857.604 kuruşluk kıymete sahip), % 21.6'sını *susam* ziraatı (134.400 kuruşluk kıymete sahip) ve % 6.7'sini de *pamuk* ziraatının (26.609 kuruşluk kıymete sahip) aldığını görürüz.³⁸ 1914 yılında Kuşadası sınaî bitkilerinin ekilen arazi miktarında 1908 yılına göre yaklaşık 4.500 dönümlük bir azalma görülmektedir. Bu sınaî bitkileri ekim arazisinde azalmada en büyük hisse *tütün* ekilen arazilerin azalmasından kaynaklanmaktadır. 1908 yılında 5.542 dönümlük bir araziye tütün ekilirken, 1914 yılında 1.000 dönümlük bir araziye *tütün* ekildiğini görmekteyiz. 1914 yılında Kuşadası'nda 89.810 kilo mahsul alınan tütünün tamamının yurt dışına ihracından 560.000 kuruş gelir elde edilmiştir. Kuşadası tütünleri ekseri yamaçlarda ekildiğinden kokusu latif, kalitesi 1. derecedir. Ayrıca, hem iç piyasada hem de yurt dışında aranan tütün kalitesine de sahiptir.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, Kuşadası'nda ekilen *susam* mahsulünün bir kısmı dışarıya ihraç edilirken, diğer kısmı ise iç piyasada tahin ve susam yağı olarak kullanılmakta idi. Özellikle tahinden yapılan helva Avrupa'da dahi şöhret kazanmıştı. Susamdan yağ çıkarıldıktan sonra kalan küspeleri ise deve ve sığırlara yedirilmektedir.³⁹

Kuşadası kazasında daha önce ekilmeyen *patates* ve *soğan* ilk defa 1914 ziraat istatistiğinde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki ürün Kuşadası kazası zirai üretiminde büyük yer teşkil etmemekte ve az gelir getirmekte ise de daha sonraki yıllarda da ekimine devam edilmiştir.

Bağcılık; XIX. yüzyılın sonlarında Kuşadası'nın tütünden sonra en zengin servet kaynağı üzüm mahsulüdür.⁴⁰ Kazada 1908 yılında yeniden dikilen yerli çubuk ve Amerikan asma çubukları ile bağcılık ve üzüm üretimi yeniden canlandırılmıştır.⁴¹ 1908 yılında 8.383 dönüm bağa sahip olan Kuşadası'nda elde edilen yaş üzüm 21.510.778 kilo (16.766.000 kırye) idi. Yaş üzümünden

³⁷ *Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1324 senesi Maden İstatistiği*, İkinci sene, 42, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına göre İzmir Ticareti, (1864-1914)*, 1998, 250.

³⁸ *Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, 1325 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 181-182.

³⁹ *Salname-yi Vilayet-i Aydın 1303*, Defa: 8, 183.

⁴⁰ *Cuinet 1894*, 500.

⁴¹ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 400.

5.357.119 kilo (4.175.463 kıyye) kuru üzüm elde edilmiştir. Bu kuru üzümün satışından da 2.678.559 kuruş gelir elde edildi. Ayrıca, yine 1908 yılı ürünü olan üzümünden 46.765 kilo (36.450 kıyye) şarap ve 4.676.5 kilo (3.645 kıyye) rakı da imal edilmiştir.⁴² 1908 yılında Kuşadası'nda incir, üzüm ve tahin helvası ihracatından 52.392.100 kuruşluk gelir elde edilmiştir. Kuşadası üzümleri özellikle kuru üzüm olarak yurt dışına ihraç edilmekteydi. Bundan başka, üzümün halk arasında pekmez, pestil ve hoşaf olarak tüketimi de oldukça yaygındır.⁴³

Kuşadası halkı üzüm üretimiyle ilgili olarak bir başka geçim kaynağı olan "helvacılık" ile de uğraşmaktadır. Tahin ve üzüm pekmeziyle yapılan helvaların şöhreti ülke dışına da ulaşmıştır.

Zeytincilik; XVIII. yüzyılda Kuşadası iskelesinden yurt dışına yapılan ihracat ürünleri arasında yer alan zeytinyağı, 1907 yılından itibaren de özellikle Rusya'ya ihraç edilmekteydi.⁴⁴ 1907 yılında Kuşadası'nda dikili olan 15.000 zeytin ağacından 179.620 kilo (litre) zeytinyağı elde edilmiş ve bu zeytinyağının satışından ise, 1.077.720 kuruş gelir elde edilmiştir.⁴⁵ İngiliz Konsolosluğu'nun hazırladığı 1909 tarihli ticaret raporunda; Kuşadası bölgesinde zeytin ağacı yetiştirilmesini teşvik etmek amacıyla Osmanlı Devleti tarafından zeytin yetiştiricilerinden 1909 yılından itibaren 3 yıl süre ile aşar vergisinden muafiyet uygulamasına başlandığı belirtilmektedir.⁴⁶

1912 yılında ise, Kuşadası'nda dikili olan 15.000 ağaçtan elde edilen zeytinyağı, hemen hemen 2 kat fazla artarak 384.900 kiloya çıkmıştır. Ancak, zeytinyağının satışından elde edilen gelir 1.924.500 kuruşa inmiştir. Bu durum bize zeytinyağı fiyatlarının 1912 yılında düştüğünü göstermektedir.⁴⁷ Kuşadası'nda XIX yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede zeytinyağı istihsalı, iklim ve bazı doğal şartlar sonucu azalsa da elde edilen gelir bakımından önem taşımaktadır. Kazada üzüm gelirinden sonra ikinci sırada zeytinyağı satışından elde edilen gelir yer almaktadır.

Yörede elde edilen pamuk ürünü de kazanın önemli üretimlerinden olup dışarıya işlenmeden satılmaktadır.

⁴² Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, *1325 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 225.

⁴³ *Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 400.

⁴⁴ Cuinet 1894, 502.

⁴⁵ Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, *1325 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 183.

⁴⁶ *Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1324 senesi Maden İstatistiği*, İkinci sene, 42. *İngiliz Konsolosluk Raporlarına göre İzmir Ticareti, (1864 - 1914)* 1998, 253.

⁴⁷ Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, *1330 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği*, 24.

b- Hayvancılık ve Hayvansal Ürünler

Kuşadası'nda XIX. yüzyılın başlarından itibaren etkinliğini bildiğimiz hayvan yetiştiriciliği ve üreticinin zaman içindeki seyri daima küçükbaş hayvancılığın ve özellikle keçi yetiştiriciliğinin fazla olduğunu, bunu ziraata bağlı büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, özellikle de “çift öküzü”nün takip ettiğini en son olarak da binek hayvanlarının yaygın olarak kullanıldığını görürüz. Binek hayvanları kullanımında at ile merkebin ilk zamanlar baş başa gelirdi. Fakat XX. yüzyılın ortalarında merkep kullanımı, daha öne çıkmıştır. Deve kullanımının yaygınlığı Kuşadası'nda iç ticaretin zenginliğini gösterir.

1909 yılında Kuşadası hayvan yetiştiriciliğinin % 83'ünü küçükbaş hayvanlar, %11'ini binek hayvanları ve % 5'ini büyükbaş hayvanlarının aldığını görmekteyiz. 1909 yılında Kuşadası'nda mevcut büyük ve küçükbaş hayvan sayısı toplam 35.513 adettir. Bunun %83'ünü küçükbaş hayvanlar (%71 keçi, %29'u koyun) oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvancılığının yaygın olması hem beslemesinin kolay olması hem de halkın et ihtiyacı için koyun ve keçi kesilmesidir. Ülkenin bazı yörelerinde keçi etinin, koyundan daha nefis olduğu görülmektedir. Nitekim Kuşadası'nda XX. yüzyılın başında (1909 yılında) koyundan fazla keçi yetiştirilmekte ve yemeklik et olarak tüketilmekteydi.

1914 senesinde Aydın Vilayeti ve kazalarında halkın et ihtiyacını karşılanmasında kasaplarla baytarlık arasında erken kesim ve hayvan kesimi öncesi kontrolden doğan sorunlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, İzmir ve çevresinde zaman zaman ortaya çıkan hayvan hastalıklarıyla da uğraşmak zorunda kalan Baytarlık işlerinin daha düzenli yürütülebilmesi için Aydın Vilayet'i 3 bölgeye ayırmıştı: 1.Mıntıka: İzmir, Urla, Çeşme, Seferihisar, Manisa, Bergama, Ayvalık, Soma ve Kırkağaç. 2.Mıntıka: Ödemiş, Tire, Bayındır, Söke ve Kuşadası. 3.Mıntıka: Denizli, Muğla ve Antalya idi.⁴⁸

Binek hayvanların başında 1.654 adet ile merkep gelmektedir. Onu 1.055 ile iğdiş ve tay, 3. sırada 543 adet ile deve, bunları 338 adet aygır, 274 adet kısarak ve 116 adet ester takip etmektedir. 1909 yılında Kuşadası'nda binek ve ulaşım amaçlı olarak kullanılan; merkep, iğdiş ve tay, deve, aygır, kısarak ve esterler, mevcut olan hayvanlar içinde % 11'lik bir orana sahiptir. Bunun da % 44'ünü merkep ve ester, %33'ünü iğdiş, tay ve kısarak, %13.6'i deve oluşturur.

1909'da, Osmanlı Devleti'nde hayvan yetiştiriciliği ve kullanımındaki değişikliklerin etkisini, Kuşadası'nda da görebilmekteyiz. “At, avrat ve silah” diye başlayan Türk'ü niteleyen atasözlerimizin değişmezi olan “at” kullanımı ve yaygınlığı XIX. yüzyıl başlarından itibaren azalmaya başlamıştır. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin kendi eski düzeninde ihtiyacı olan bütün atları, sisteminin

⁴⁸ Ahenk, 29 Nisan 1331.

içinde üretirken, 1826 yılından sonra, Osmanlı devleti ordusu için ihtiyacı olan atları bile yurt dışından almak zorunda kalmıştır. At ihtiyacının devletin önemli bir meselesi olarak ortaya çıkması üzerine, XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti bazı devlet haraları kurarak, at beslemeyi yeniden canlandırmak istemişse de çok başarılı olamamıştır. Bunun üzerine “at”ın şehir içindeki binek hayvanı olmak özelliği de yavaş yavaş kayboldu. Gerçi yeni çıkan faytonlarda, atlar hala kullanılmaya devam etti. Ama, ata binmek artık cazibesini kaybetti.

XVII-XVIII. yüzyıldaki yaygın at kullanımı, ülkenin fakirleşmesi ile yerini “eşek”e bırakmıştır. Çünkü, eşek “*fukaranın atı*” idi. Bu gelişmenin etkisi Aydın Vilayeti’nin Kuşadası kazasında da mevcut at ve eşek adetine baktığımızda görürüz. At adeti eşek adetinden daha azdır. Osmanlı Devleti’nde ve Kuşadası’nda ayrıca insanların ulaşımı için, at, katır ve bazen eşek beslenirken yük taşımak amacıyla ise *deve* beslenmektedir. Özellikle deve yetiştirilmesi, kervan ticaretinin ve ülke ulaşımının da esası olduğundan önemlidir. Ayrıca devenin etinden, sütünden ve yününden istifade edilmektedir. 1856 yılından sonra, İzmir-Aydın-Eğirdir ve İzmir-Kasaba demiryolu hatlarının açılması, Türk deve yetiştiriciliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bir kısım deve kervanı sahipleri, demiryolu ile rekabet etmek istedilerse de başarılı olamadı. Bu şartlara rağmen Kuşadası’nda XIX. yüzyıl sonlarında devenin etkinliğinin hala devam ettiğini görmekteyiz.

1907 yılında Kuşadası’nda mevcut toplam hayvan varlığı içinde büyükbaş hayvanlar % 5.5’lik oranla sahiptir. Bunun yarıdan fazlasını % 57’sini 1.060 baş ile çift öküzü oluşturur. Hayvancılık ziraatın dayanağı olduğundan bu oran şaşırtıcı değildir. Çünkü çift öküzü, tarla sürmek için gereklidir. XX. yüzyıl başları Kuşadası ziraatın yaygın olduğu yıllar olması sebebiyle hayvancılığın da ona bağlı olarak artması doğaldır. Çift öküz sayısından sonra 388 baş ile % 21’ini boğa, 350 baş ile % 19’unu tosun, düve, dana teşkil etmektedir. Büyük baş hayvanlardan başka Kuşadası’nın ormanlık alanlarında beslenen canavar (domuz) sayısı 116’dır. Domuz’u daha çok gayr-ı müslimler beslemekte ve etini yemektedir.

c- Sanayi ve Ticaret

Kuşadası kazasında, üretimleri büyük miktarda olmasa da kiremit, helva, zeytinyağı ve sabun imalatına yönelik fabrikalar vardı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde kasaba içinde 22 adet helva ve sabun yapan fabrika ve 9 un değirmeni, 1 sabunhane, 2 yağhane ve 3 kiremithane vardır.⁴⁹ XX. yüzyılın

⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1301*, 85; *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1308*, 222.

başında ise, bunlara 1 tane daha yağhane eklenmiştir.⁵⁰ Ayrıca evlerde şarap ve rakı üretimi de vardır.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Kuşadası şehir merkezine 20 kilometre uzaklıktaki demiryolu ile iç ticaret, Osmanlı, Yunan ve Avusturya bandıralı gemiler tarafından da dış ticaret gerçekleştiriliyordu.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kuşadası ihracatında *meyan kökü ve tütün* mevcut ve ilk sıraları alırken XX. yüzyılın başında kazadan ihraç edilenler arasında görülmemektedir. Tütün kazadan yurt dışına tütün ihracatı olmasına rağmen, son 10 yılda olmaması konulan kotalarla ilgilidir. Bunun yanında yine Kuşadası'nın meşhur *kuru üzüm ve helvası* ilk sıralardaki yerini muhafaza etmektedir. Onu *zeytinyağı ve hububat* takip etmektedir. İthalat ürünlerinden *pirinç, şeker, gaz ve Mısır bezi* ithalatının devam ettiği görülmektedir. XIX. yüzyıl ithalat ürünleri arasında yer alan demir aletler, tababette kullanılan boya, ilaçlar, manifatura, ziraat aletleri, gazyağı, benzin, debbağcılıkta kullanılan bazı malzemeler ile zahire ve un ithalatının da olduğunu görmekteyiz. Fakat gelen bu mallar çok büyük miktar ve değerde olmayıp Kuşadası ihracatının ancak 1/5 değerindedir.

Tanzimat sonrası Kuşadası'nda açılan kurumlardan biri olan “*Meclis-i Ticaret ve Ziraat*” komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon hakkında ilk bilgiye H.1299 (M.1883-1884) Aydın Vilayeti Salnamesi'nde görülmektedir. 1900 yılında Kuşadası Ticaret ve Ziraat Odası olarak karşımıza çıkan kurumun Başkanı (Reisi) Hasan Bey'dir. Üç de azadan oluşuyordu: Hacı İbrahim Ağa, Yaneko Efendi ve Yorgaki Ağa.⁵¹ 1908 yılında Ticaret ve Ziraat Odası'nın başkanı değişmiş Mustafa Efendi olmuştur. Azaların sayısı üçten dörde çıkmıştır: Hüsnü Efendi, Kazım Efendi, Pandali Dimitri Efendi ve Kostanti Efendi.⁵²

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1863 yılında Mithat Paşa'nın Niş'te açtığı “*Menafi Sandığı*” ile bankacılık tarihi başlamıştır.⁵³ 1888 yılında Osmanlı Devleti'nde Ziraat Bankası kuruldu. Menafi Sandıkları tüm varlıklarını bu bankaya devir etmiştir. Kuşadası'nda Menafiyi Umumiye Sandığı, 1878-1879 (H.1296) yılında kurulmuştur. Kuşadası Menafiyi Umumiye Sandığı, Reis Mehmet Selim Efendi ve altı mümeyyizden oluşmaktadır: Hüseyin Hilmi Efendi, İspiro Efendi, Hacı İrtin Efendi, Katibi Efendi, Mekteb-i Muallimi evvel Abdurrahman Efendi, Muallim-i Sani Abdürrahim Efendi. 1893 (H.1311) yılına

⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1317*, 222; *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1320*, 181.

⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Aydın 1317*, 219.

⁵² *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 396.

⁵³ Çadircı 1991, 378.

kadar Kuşadası'nda varlığını sürdüren Menafi Sandığı yerini Ziraat Bankası'na devretmiştir. 1893 yılında Kuşadası Ziraat Bankası Reisi Hacı Mahmudzade İbrahim Bey'dir. Ondan başka altı üyesi vardır. Bunlar: Karasuluzade İbrahim Efendi, Çilingiroğlu Yaneko Efendi, Mucuoğlu Yaneko Efendi, Muhasebe Katibi Rıfat Efendi, Nazif ve Hacı Hüseyin Efendiler, Kandınlaki Yorgaki ve Yaneko efendiler idi.⁵⁴ 1900 yılında Kuşadası Ziraat Bankası'nın sermayesi 1.308.329 kuruş 30 para idi. Bankanın Reisi Hacı Mehmet Efendi ve üyeleri de: Andonaki Efendi, Muhasebeci Katibi Hasan Efendi, Mehmed Efendi, Refiki Emin Efendi, Yaneko Efendi'dir.⁵⁵ 1902 yılında sermayesi 1.339.661 kuruş para ve 1908 yılında da 1.688.708 kuruşu sermayesi çıkan Ziraat Bankası'nın Reisi Hasan Efendi, azaları ise Nuri Efendi, Hüsnü Efendi, Katib İbrahim Ethem Efendi, İsmail Efendi, Tahsildar Hüseyin Efendi, Kostanti Efendi ve Kırkor Efendi'dir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilan edilmesinden sonra, İzmir ile ilçelerinde olduğu gibi Kuşadası'nın da ekonomik yaşamını doğal olarak etkilemiştir. 1914 (1330) yılında bazı malların ihracının yasak edildiğini görüyoruz. Vekiller meclisi kararıyla ihracı yasaklanan mallar şunlardır: *un, buğday, pirinç, yağ, soğan, yumurta, zeytin danesi, zeytinyağı, tuz, bulgur, mısır, mercimek, patates, fasulye, nohut, bakla, incir, üzüm, hurma, bal, pekmez ve diğer gıda maddeleri ile arpa ve saman*'dir.⁵⁷

d- Madenler

İzmir Sancağı'nda çıkarılan zımpara madeni, XX. yüzyıla girerken dünya pazarlarında önemli bir paya sahipti. XX. yüzyıl boyunca Kuşadası kazası dahilinde en yaygın olarak çıkarılan maden zımpara'dır. Osmanlı Devleti'nin 1905-1908 yılları arasında düzenlenen Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi'nin yayınladığı sonuçlarda; Kuşadası kazasına bağlı köy ve mevkiilerden 4 fermanlı ve 2 de ruhsatlı zımpara madeni vardır.

Fermanlı Zımpara Madenleri: Mösyö Ernest Abbott'un işlettiği Gümüş Dağ mevkiinden 1908 (H.1326) yılında 2.094.200 kuruş değerinde 8.595 ton ve 1909 yılında ise, 2.690.224 kuruş değerinde 7.472 ton zımpara madeni çıkarılmıştır.⁵⁸ Mösyö Ernest Abbott'un işlettiği Selçuk Arvalya mevkiinde çıkarılan 1906 (M.1322) yılında 10.800 kuruş değerinde 20 ton zımpara madeni

⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1311*, 188.

⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1319*, 175.

⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1326*, 396.

⁵⁷ *Köylü*, 23 Teşrin-i sani 1330; *Aydın Salmamesi, 1890/1891*, 487, 702-703.

⁵⁸ Ticaret ve Ziraat Nezareti, *İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriye-i Memalik-i Osmaniyenin, 1325, 1326, 1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiğidir*, 1330, 162-163.

çıkartılmıştır.⁵⁹ Mehmet Paşa'nın işlettiği Çirkince (Şirince), Maden Dağ mevkiinde 1903 yılında (M.1319) 145.080 kuruş kıymetinde 403 ton ve 1908 yılında (M.1324) 147.396 kuruş kıymetinde 409 ton zımpara madeni çıkartılmıştır.⁶⁰ Mösyö Sırdı Galika'nın işlettiği Çirkince mevkiinde 1902 yılında (M.1318) 14.400 kuruş değerinde 40 ton ve 1907 yılında (M.1323) 10.080 kuruş kıymetinde 28 ton zımpara madeni çıkartılmıştır.

Ruhsatlı Zımpara Madenleri: Mösyö Nikolaki Fiverti'nin işlettiği Ayasuluğ mevkiinde 1909 yılında 21.686 kuruş değerinde 60 ton ve 1911 yılında (M.1327) 3.657 kuruş değerinde 10 ton zımpara madeni çıkartılmıştır.⁶¹ Mösyö Ernest Abbot'un işlettiği Aziziye Havuzlu mevkiinde, 1906 yılında (M.1322) 9.000 kuruş değerinde 25 ton ve 1907 yılında (M.1323) 72.000 kuruş değerinde 200 ton zımpara madeni çıkartılmıştır.⁶²

Uzun yıllar boyunca zımpara, kazanın tek işletilen madeni olmuştur. Daha sonraları ise, Kuşadası kasabasının güneyinde bir Fransız firmasına ait olan *linyit kömürü* çıkartılmaya başlanmıştır. Bu madenin imtiyaz sahibi 50.000 Osmanlı lirası harcayarak, sahildeki Plaka mevkiinde işletmeler ve nakliyat için demiryolu yaptırmıştır. Ancak kömür, enerjisi az linyit türü olduğundan gelir masrafı karşılayamadığı için ihracatı ertelenmiştir.

Ayrıca, Kuşadası kazası dahilinde *çinko, demir, arsenik, manganez, antimon, krom, simli kurşun ve civa* madenlerinin varlığı bilinmekteydi. Bu madenlerin araştırılması ve işletilmesi için yapılan başvuruların muameleleri de devam etmekteydi.⁶³ Nitekim hükümet tarafından doksan dokuz veya elli yıllığına kiraya verilen bu madenlerin biri hariç hepsi yabancılar ve gayr-ı müslim tebaa tarafından işletilmektedir. Çıkarılan madenin büyük bir kısmı İngiltere ve Amerika'ya, kalanı ise Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu. 1903-1911 yılları arasında Kuşadası'nda çıkarılan zımpara madenlerinin yanında 1908 yılında Hacı Mahmudzade Hasan Bey ve Seher Hanım ve İngiltere tebaasından Mösyö Percival Hatkinson'a Arvalya Çiftliği

⁵⁹ Orman ve Maden Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1323 Senesi Maden İstatistiği, 1325, 92-93.

⁶⁰ Orman ve Maden Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1323 senesi, Maden İstatistiği, 1325, 92-93; Orman ve Maden Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1324 senesi, Maden İstatistiği, 1326, 42; Sami ve Hüsnü 2000 41. "Aydın Vilayeti'nin Kuşadası kazasının Çirkince mevkiinde 414 dönüm arazi ile, Kuşadası'nın Ervalye çiftliği ve Gümüş dağı mevkiinde miktarları belli olmayan arazide Zımpara madeni olduğu belirtilmektedir."

⁶¹ Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriye-i Memalik-i Osmaniyenin, 1325, 1326, 1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiğidir, 1330, 162-163.

⁶² Rıfat 1997, 139-140. 1914 istatistiğine göre ise Kuşadası'nda fermanlı olarak 3 madenin işletildiğinden bahis edilmektedir.

⁶³ Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1326, 408.

mevkiinde 3.000 dönüm arazide antimon, demir, magnezyum, bakır ve simli kurşun arama izni verilmiştir.⁶⁴

Sonuç

Kuşadası halkının çoğunluğu Müslüman Türk olup kaza dışarıdan devamlı göç almıştır. Kazada ikinci büyük nüfusa sahip olan Rumlardan başka Yahudiler, Ermeniler, tebaa-ı ecnebiye ve yabancılar da yaşaması, Kuşadası'nın bir liman kenti olmasından kaynaklanmaktadır.

Kuşadası'nın ikliminin ve toprağının her çeşit ürünü yetiştirmeye uygun olmasından dolayı, kazada yaşayan halkın başlıca geçim kaynakları ziraat, hayvancılık ve ticarettir. Kazanın gelirinin %80'ini tarım ürünlerinin, %20'sini ise hayvan ve hayvancılık ürünlerinin (et, deri, bal) satışından elde edilmektedir. Tarım gelirlerinin % 34'ü, sınıf ürünler olan pamuk, susam ve tütünden, % 28'i tahıl ve bakliyattan, % 12'i kuru üzümünden, % 5'i zeytinden, % 1'i incirden elde edilmiştir. Madencilik çalışmaları zaman zaman yapıldığı için kazanın ekonomisine katkısı pek olmamaktadır.

1908-1914 yılları arasında çıkan savaşlar nedeniyle, tahıl ve yem bitkileri ekimi ve üretimi artırılmıştır. Kuşadası'nda hem hububat (buğday) ekilen arazinin yüzölçümü hem de alınan ürün miktarı artmıştır. Buna karşılıklı sınıf bitkilerin ekim alanları, 1909 yılına göre 1914 yılında önemli miktarda azalmıştır. Bunda iş gücü kaybının da rolü vardır.

Devletin verdiği teşvik nedeniyle, zeytincilikte gelişme görülmüş ve 1912 yılında, kazada dikili olan 15.000 ağaçtan elde edilen zeytin tanesi ve zeytinyağı üretimi 2 kat artmıştır. Yine ihracatta önemli bir mal olan incirin üretimine önem verilmiş ve bunun sonucunda 1909-1913 yılları arasında ise incir hasılatı 6 kat artmıştır.

Kuşadası'nın ihracatı, ithalatının yarısından fazla kıymettedir. Kuşadası yaptığı ticaret ile ekonomisini geliştirmiş bir Türk ticaret şehridir. İzmir limanları arasında XVII. yüzyıldan itibaren yerini alan Kuşadası limanının önemi, İzmir-Aydın demiryolunun yapılması ve 1880 yılında buna Ödemiş ve Dinar demiryollarının yapımının bitmesi ile azalmıştır. Çünkü Anadolu içlerinden tren yolu ile gelen ürünler, İzmir limanına gelip, oradan ihraç edilmekteydi. Demiryolundan ve iyi liman tesislerinden yoksun olan, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası gibi limanlar, bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir.

⁶⁴ Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1324 senesi Maden İstatistiği, İkinci sene, 42.; İngiliz Konsolosluk Raporlarına göre İzmir Ticareti, (1864-1914), 1998, 163.

BİBLİYOGRAFYA

a. Arşiv Kaynakları

- 1-BOA. A.MKT: MHM 525/30, 23 C 322.
- 2- BOA.TD 806 H.1087 / 1676-1677.
- 3- BOA. Kamil Kepeci No: 6366, H.1251, Curre Ca 1251-15 Ca 1251, 25.8-10.9.1835.
- 4- BOA. A MKT MHM 525/ 30 : 26 C 1322 / 9.8.1904.
- 5- BOA. ML:CRD.386 ; 1247-1255 (1831-1839).
- 6- BOA. Kamil Kepeci, No: 6366, 1251 (1835-1856)

b. Salnameler

- Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1296, Defa:1, 94.
Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1303, Defa: 8, 183.
Salname-i Vilayet-i Aydın Hicri 1311, Defa: 14, 190.
Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314 Hicri senesi, Def'a: 17, 260.
Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1317, 222.
Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1323, 168.
Salname-yi Vilayet-i Aydın Hicri 1326.
Osmanlı Devlet Salnamesi H.1280 (1864), 168-169.
Osmanlı Devlet Salnamesi, H.1284 (1867), 162-164.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Sene-i Maliye 1326, (65. yıl), 548

c. Gazeteler

- Ahenk, 17 Kanun-u sani 1898;
Ahenk, 8 Kanunu-u sani 1900.
Ahenk, 8 Kanun-u sani 1902;11 Ağustos 1903.
Ahenk, 6 Kanun-u sani 1911.
Ahenk, 29 Nisan 1331.
Köylü, 23 Teşrin-i sani 1330.

d. Basılı Eserler

- Baykara 1974 Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları
- Baykara 1988 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş, I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara
- Baykara 1997 Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir.
- Bilim 2001 Cahit Bilim, "Salnamelerde ve Arşiv Belgelerinde Kuşadası", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu* (23-26 Şubat 2000) Bildirisi, Editör A.Şerifoğlu, İzmir .
- Çadırcı 1991 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve ekonomik Yapıları*, Ankara.
- Cuinet 1894 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie Geographie Administrative*, Paris
- Emecen 1991 Feridun Emecen, "Ayasuluğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 225-226.
- Erdem 2001 İlhan Erdem, "Efes, Ayasuluk, Kuşadası", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu* (23-26 Şubat 2000) *Bildirileri*, Editör; Dr. Ayşe Şerifoğlu, İzmir, 127-129.
- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti* (1864- 1914) 1998, İzmir, 1998, İzmir Ticaret Odası Yayını: 55, 163.
- İpek 1984 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, TTK Yayınevi.
- Karal 1997 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul
- Rıfat 1914 Hüseyin Rıfat, *İzmir 1914, Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Defteri*, Hazırlayan: Dr. Erkan Serçe, Akademi Kitapevi, İzmir, 1997,
- Sami 1896 Şemseddin Sami, "*Kuşadası Maddesi*" *Kamus-ül-alam*, C.5, İstanbul, 1314 (1896)
- Sami ve Hüsnü 2000 Cevat Sami - Hüseyin Hüsnü, *İzmir 1905, Nevsal-i İktisat*, Sadeleştirerek Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir
- Strabon 2000 Strabon, *Antik Anadolu'nun Coğrafyası*, (Geografika XII- XIII- XIV), Çev: Adnan Pekman, İstanbul

Kuşadası Kazası'nın 1909-1914 Arası Sosyal Ve Ekonomik Yapısı

- Uzunçarşılı 1994 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, Ankara,
Ostrogorsky 1986 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara.
Öztürk 2001 A. Adil Öztürk, "Balkanlardan ve Girit'ten Kuşadası'na Göçler ", *Geçmişten-Geleceğe Kuşadası Sempozyumu* (23-26 Şubat 2000) *Bildirileri*, Editör: Dr. Ayşe Şerifoğlu, İzmir,
Witteck 1986 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği; 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Çev. Ş. Gökyay, Ankara

d. Ansiklopediler ve İstatistikler

- Büyük Larousse Ansiklopedisi 1986, "*İyonya Maddesi*", C 11, İstanbul, s.5729.
Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti, 1333 Senesi Tevellüdat ve Vefiyat İstatistiği, (yty), 4-5,
Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, Memalik-i Osmaniye'nin 1330 senesi Nüfus İstatistiki, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1336.
Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, 1325 Mali Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği
Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi 1324 senesi Maden İstatistiği, İkinci sene, 42.
Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti-i Memalik-i Osmaniye'nin, 1325, 1326, 1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiğidir, Dersaadet Matbaası, 1330.
Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Mali Senesine Mahsus Ziraat İstatistiğidir. İstanbul, 1332,
Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdare-i Umumiye Müdüriyeti, 1330 Mali Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiği, İstanbul, 1335.

e. Tezler

- Baykara 1966 Tuncer Baykara, *XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, 13.

Serap Tabak

Belen 2004

Nezahat Belen, 1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi, İzmir, 2004, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Serap Tabak